

www.qpjournal.ir

ISSN : 2783-4166

تحلیل بلاغی اشعار هوشنگ ابتهاج بر پایهٔ هنجارگریزی معنایی با تکیه بر دفتر «سیاه مشق»

سعید محمدی کیش^۱، دکتر حمیرا خانجانی^۲

تاریخ دریافت : ۱۴۰۰/۰۲/۱۵ تاریخ پذیرش نهایی : ۱۴۰۰/۰۶/۰۳

(از ص ۷۴ تا ص ۹۵)

نوع مقاله : پژوهشی

[20.1001.1.27834166.1400.4.4.4.7](https://doi.org/10.1001.1.27834166.1400.4.4.4.7)

چکیده

توانایی برقراری ارتباط از جمله امکاناتی است که بشر به بلندای تاریخ از آن در گفتار و نوشتار استفاده کرده است، در این میان، آرایش سخن نیز همواره مورد توجه سخن وران بوده است؛ بنابراین در تمامی آثار بزرگان پیرایگی و آراستگی کلام وجود دارد. در مراتب گوناگون زیبا سازی اثر هنری، هنجارگریزی یکی از شیوه های آشنایی زدایی و موضوعات نقد ادبی در مکتب فرمالیسم روس است. در هنجارگریزی معنایی شاعر بر اساس قواعد معنایی حاکم بر زبان هنجار، از دو روش همنشینی و جانشینی کمک می گیرد. با توجه به اینکه حوزه ی معنا بیش از دیگر سطوح زبان در برجسته سازی مورد نظر است، هر شاعری که بتواند بر حسب توانایی های ذوقی و علمی خود در این زمینه موفق باشد، از اشعار ناب تری برخوردار خواهد بود. یعنی شاعر یا نویسنده در عین بیان موضوع به دنبال زیباتر بیان کردن آن نیز هست. در بررسی های زبانی و پژوهش های ادبی فارسی نیز نگرش فرمالیست ها، جایگاه ویژه ای پیدا کرده است. این پژوهش با بررسی هنجارگریزی معنایی و تحلیل چگونگی به کارگیری عناصر هنجارگریزی معنایی در شعر هوشنگ ابتهاج به گونه های مختلف هنجارگریزی معنایی از جمله تشبیه، استعاره، کنایه، مجاز، ابهام، تضاد، پارادوکس در صد غزل هوشنگ ابتهاج می پردازد.

واژه های کلیدی: فرمالیسم، آشنایی زدایی، هنجارگریزی معنایی، هوشنگ ابتهاج

۱. دانشجوی دکترای زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.دهقان،ایران//Email : saeid.mohamadikish@gmail.com

۲. دبیر رسمی آموزش و پرورش دهقان.دهقان، ایران.//Email: homeira1222@gmail.com (نویسنده مسئول)

آشنایی زدایی (Defamiliarization) اصطلاحی است که نخستین بار، شک洛夫سکی (Shklovsky) منتقد شکل‌گرای روسی آن را در نقد ادبی به کار گرفت و بعدها مورد توجه دیگر منتقدان فرمالیست و ساختگرا مانند یاکوبسن و تینیانوف واقع شد. از دیدگاه یاکوبسن (Jakobson) «موضوع علم ادبیات، نه ادبیات بلکه ادبیت است، یعنی آن چه که از اثری معین، اثری هنری می‌سازد» (تادیه، ۱۳۷۷: ۲۲). همچنان که شک洛夫سکی و دیگر فرمالیست‌ها کارکرد ادبیات را آشنایی زدایی می‌دانستند (علوی مقدم، ۱۳۷۷: ۱۰۵). و اعلام می‌کردند که فصل مشترک همه‌ی عناصر ادبیات، تأثیر «غریبه‌کننده» یا «آشنایی زداینده»ی آن‌ها است. (ایگلتون، ۱۳۸۰: ۷) چرا که تکرار به عنوان جزئی از زندگی، به سرعت زندگی ما انسان‌ها را عادت‌زده می‌کند، چندان که آگاهی‌مان را نسبت به محیط اطراف مرده می‌سازد و این هنر است که با به کارگیری تمهیدات «بازدارنده» یا «کندکننده»، به اشیاء جانی تازه می‌بخشد و آن‌ها را «قابل درک‌تر» و آگاهی‌ما را نسبت به آن‌ها کامل‌تر و نزدیک‌تر می‌کند (همان: ۷). در حقیقت وظیفه‌ی هنر و ادبیات، کشف دوباره‌ی موجودیت اجسام، اشیاء و پدیده‌هاست. در زبان هنجار و عادی، دریافت ما از واقعیت، بی‌روح و «خودکار» می‌شود و وظیفه‌ی ادبیات این است که ما را قادر سازد تا به کمک عناصر ادبی، در برابر واقعیت‌ها و اشیاء و پدیده‌های طبیعت، دریافتی متفاوت داشته باشیم؛ بنابراین، واکنش‌های معمول، عادی و ایستای ما در برابر این واقعیت‌ها و پدیده‌های طبیعت، جانی دوباره می‌یابند. (علوی مقدم، ۱۳۷۷: ۱۰۶).

آشنایی زدایی در برگیرنده‌ی تمام روش‌هایی است که مؤلف از آن سود می‌جوید تا «جهان متن را به چشم مخاطبان، بیگانه بنماید» (احمدی، ۱۳۸۰: ۴۷). و محتوای متن ادبی را چنان جلوه دهد که گویی از این پیشتر وجود نداشته است. این روش‌ها موجب به تأخیر افتادن درک متن و گسترش معنای متن و در نتیجه لذت و بهره‌وری بیشتر خواننده از آن می‌گردد. در این پژوهش تلاش گردیده که به بررسی هنجار‌گریزی معنایی و تحلیل چگونگی به کارگیری عناصر هنجار‌گریزی معنایی در شعر هوشنگ ابتهاج پرداخته شود.

۱-۱- بیان مسئله

از دیدگاه هاورانک (Havránek)، هدف زبان علم، ارائه مطالب صرفاً صحیح است. زبان روزمره یا زبان علم به کارگیری عناصر زبان است، به گونه‌ای که به قصد بیان موضوعی به کار رود، بدون آن که شیوه بیان جلب نظر کند و مورد توجه اصلی قرار گیرد. زبان شعر با به کارگیری عناصر برجسته، توجه خواننده را به سوی خویش جلب می‌کند. هنجار‌گریزی در کل انحراف از قواعد حاکم بر زبان هنجار است؛ هر چند منظور از آن هرگونه انحراف از قواعد زبان هنجار نیست؛ زیرا گروهی از این انحرافات تنها به ساختی غیر دستوری منجر می‌شود و خلاقیت هنری به شمار نخواهد رفت. (صفوی، ۱۳۷۳: ۳۹)

شفیعی کدکنی ضمن تأکید بر اهمیت این تمایز زبانی و نقش توسعه‌های زبانی در افزایش قلمرو مالکیت زبان، برای آشنایی زدایی شاعر و توسعه‌های زبانی وی دو شرط را ضروری می‌داند: یکی «اصل جمال شناسیک» (به این معنی که وقتی کلمه‌ای را از خانواده خود جدا کردیم و در کنار خانواده دیگری قرار دادیم، خواننده یا شنونده اهل زبان در این جدایی و در این ازدواج جدید، نوعی زیبایی احساس کند) و دوم «اصل رسانگی» و «ایصال» (به این معنی که وقتی کلمه‌ای را از خانواده خود جدا کردیم و به ترکیب با خانواده‌ای دیگر واداشتیم، خواننده علاوه بر احساس جمال‌شناسیک در حدود منطق شعر احساس گوینده را تا حدی بتواند دریابد). (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۱۲-۱۴) انحراف از قواعد حاکم بر زبان، گاهی مستعمل شده است. وی میان دو گونه انحراف مستعمل و خلاق تمایز قائل است. به اعتقاد وی، هنجار‌گزینی مستعمل، انحرافی است که بر اثر کثرت استعمال مبتذل شده و به تدریج در زبان هنجار نیز به کار گرفته شده است. و این همان دیدگاهی است که لیچ بر آن تأکید می‌کند (صفوی، ۱۳۷۳: ۴۳) کوهن نیز با اشاره به نقش آشنایی زدایی در ساحت شعر و اینکه شعر بر هم زدن قانون زبان است تأکید می‌کند که «این آشنایی زدایی کارکرد شعری ندارد، مگر این که در برابر قانونی که آن را از نامعقول متفاوت می‌کند سر تسلیم فرود بیاورد.» (کوهن، ۱۹۸۶: ۶). از نظر لیچ هنجار‌گزینی به شش دسته تقسیم می‌شود: هنجار‌گزینی آوایی، هنجار‌گزینی واژگانی، هنجار‌گزینی نحوی، هنجار‌گزینی زمانی (باستان‌گرایی)، هنجار‌گزینی نوشتاری، هنجار‌گزینی زبانی، هنجار‌گزینی سبکی، هنجار‌گزینی معنایی.

در این مقاله تنها هنجار‌گزینی معنایی در مجموعه شعر «سیاه مشق» هوشنگ ابتهاج مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۲- پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی درباره هنجار‌گزینی در متون منظوم فارسی منتشر شده است، به عنوان نمونه می‌توان به مقالات زیر اشاره کرد:

- «بررسی انواع هنجار‌گزینی در اشعار هوشنگ ایرانی»، پیروز غلامرضا و همکاران، شعر پژوهی بوستان ادب - علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، زمستان ۱۳۹۱، دوره ۴، شماره چهارم.

- «اشکال هنجار‌گزینی معنایی در دیوان حسین منزوی»، مختاری، مسروره و همکاران، همایش بین‌المللی جستارهای ادبی، زبان و ارتباطات فرهنگی، ۱۳۹۴.

- «بررسی هنجار‌گزینی در شعر شفعی کدکنی بر مبنای الگوی لیچ»، پهلوان نژاد محمدرضا، طاهری بیرگانی نسرین، زبان‌شناسی تطبیقی، دانشگاه بوعلی سینا، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، دوره یک، شماره دوم.

- «هنجارگریزی معنایی در شعر قیصر امین پور»، خویشتن دار پریسا، محمدی محمد حسین، نشریه زیبایی شناسی ادبی، زمستان ۱۳۹۲، دوره چهارم، شماره هجدهم.

- «هنجارشکنی در مجموع شعر از این اوستا»، طغیانی اسحاق، صادقیان سمیه، نشریه ادبیات پارسی معاصر، بهار و تابستان ۱۳۹۰، دوره یکم، شماره یکم.

در جستجوهای انجام شده، پژوهشی که غزلیات ابتهاج را، از دیدگاه هنجارگریزی معنایی مورد بررسی قرار داده باشد، یافت نشد.

۱-۳- شیوه پژوهش

روش کار در این پژوهش، بررسی اشعار دفتر شعر سیاه مشق ابتهاج در قالب انواع زیر مجموعه های هنجارگریزی معنایی و سپس تحلیل هر یک از موارد به منظور دست یافتن به شیوه شاعر در به کارگیری این موارد است. در ادامه شواهدی از اشعار این شاعر ارائه می شود.

۱-۴- معرفی شاعر

امیر هوشنگ ابتهاج سمیعی گیلانی، متخلص به «ه الف سایه»، شاعر و موسیقی پژوه ایرانی، در ۶ اسفند ۱۳۰۶ در رشت متولد شد. سایه تحصیلات دبستان را در رشت و دبیرستان را در تهران گذراند و در همین دوران اولین دفتر شعر خود را به نام نخستین نغمه‌ها منتشر کرد. وی در جوانی دل‌باخته دختری ارمنی به نام گالی شد که در رشت ساکن بود و این عشق دوران جوانی دست مایه اشعار عاشقانه‌ای شد که در آن ایام سرود. وی با سرودن شعر های عاشقانه کارنامه هنری آغاز کرد اما با کتاب شبگیر خود که حاصل سالهای پر تب و تاب پیش از ۱۳۳۲ است به شعر اجتماعی روی آورد.

آثار هوشنگ ابتهاج: نخستین نغمه‌ها، سراب، سیاه مشق، شبگیر، زمین، چند برگ از یلدا، یادنامه (ترجمه شعر تومانیان)، تا صبح شب یلدا، یادگار خون سرو، حافظ به سعی سایه، تاسیان (اشعار ابتهاج در قالب نو)، بانگ نی.

۲- بحث اصلی

۲-۱- هنجارگریزی معنایی

نخستین بار این عنوان را جفری لیچ برای خیال انگیزی شعر و عواملی که این خیال انگیزی را به وجود می آورند، قائل شده است. هنجارگریزی در دو نوع نحوی و معنایی است، در هنجارگریزی نحوی «شاعر می تواند در شعر خود با جابه جا کردن عناصر سازنده جمله از قواعد نحوی زبان هنجار، گریز بزند و زبان خود را از آن هنجار متمایز سازد» (صوفی، ۱۳۷۳: ۵۴). اما در هنجارگریزی معنایی که موضوع بحث ماست، شاعر با نظام معمول ساخت واژه یا جمله

کاری ندارد؛ بلکه با همان واژه‌های معمول، مطلبی را بیان می‌کند که مفهوم آن با رسم و عادت هنجار متفاوت است. (علوی مقدم، ۱۳۷۷: ۷۲). در این نوع هنجار‌گریزی، شاعر خود را مقید به قواعد معنایی حاکم بر زبان هنجار نمی‌داند و در محور جانشینی دست به انتخاب می‌زند و اثر خود را برجسته می‌کند. هنجار‌گریزی معنایی، گریز از قواعد معنایی زبان هنجار در همنشینی و ترکیب واژه‌ها با یک دیگر است. همنشینی واژه‌ها بر اساس قواعد معنایی حاکم بر زبان هنجار، تابع محدودیت‌های خاص خود است.» (صفوی، ۱۳۷۳: ۵۲)

در هنجار‌گریزی معنایی، واژگان در محور جایگزینی و محور همنشینی مطابق عرف و هنجار عادی زبان نیستند. (شمیسا، ۱۳۹۴: ۲۸۵) هر هنرمندی به شیوه‌ای متفاوت و خاص شگردهای هنجار‌گریزی را در هنر خود به کار می‌گیرد. یک شاعر بیان شگفت آور را از راه تشبیه‌های نامتعارف تجربه می‌کند؛ شاعری دیگر مجازهای پیشتر ناشناخته را به کار می‌گیرد. (احمدی، ۱۳۷۴: ۳۰۵)

فرمالیست‌ها تصویر را جوهره‌ی اصلی شعر و عامل اصلی تاثیر شعر می‌دانند و معتقدند کلید راه‌یابی به معنا و دنیای ذهن و روان هنرمند در مجازهای زبانی است. آنان معتقدند از طریق تحلیل تصویرهای مجازی می‌توان به آن دنیای درونی و پنهانی شاعر راه یافت. تصویر در نقد جدید در عام‌ترین مفهوم «تصویر» بر کل زبان مجازی اطلاق می‌شود. (فتوحی، ۱۳۸۸: ۴۱) در زبان فارسی بحث از تصویر یا ایماژ را نخستین بار دکتر شفیع کدکنی در کتاب «صور خیال در شعر فارسی» مطرح کرد و از جنبه‌های نظری و عملی آن را با دقت و درایت خاصی در شعر فارسی به بحث گذاشت. از آن پس بررسی تصویرهای شعری به روش کتاب صور خیال محور بخش عمده‌ای از پژوهش‌های ادبی قرار گرفت. (شفیع کدکنی، ۱۳۹۳: ۱۷)

۲-۲- عناصر هنجار‌گریزی معنایی

مهم‌ترین عناصر هنجار‌گریزی معنایی؛ تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه و تشخیص است. شفیع کدکنی، در کتاب «موسیقی شعر» علاوه بر موارد فوق حس‌آمیزی و تناقض را نیز ذکر کرده و آن‌ها را عامل تشخیص زبان و رستاخیز کلمات برشمرده است. (شفیع کدکنی، ۱۳۷۳: ۱۱)

یکی از مهم‌ترین تکنیک‌هایی که باعث خلق هنر میشود، صور خیال است. لازم به ذکر است که چشم اندازه‌های جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... در شکل‌گیری صور خیال شاعران و هنرمندان تأثیر بسزایی دارند. زیرا «تنها بخشی از صور خیال شاعر از مطالعات او نشأت می‌گیرد. صور خیال او از روح یکپارچه حساسش از عهد کودکی مایه‌ور می‌شود. چرا برای همه ما آدمیان از میان آنچه تا به حال در پی زندگی خود شنیده، دیده و یا احساس کرده ایم، صورت‌های خیالی خاص که از احساسات سرشار است به جای صور دیگر به منصفه ظهور آمده است» (الیوت، ۱۳۷۵: ۱۸۵).

۲-۲-۱- تشبیه

محور اصلی تعاریفی که از تشبیه شده است، ادعای همانندی است و نه همانندی؛ این ادعا مبتنی بر پندار شاعرانه و کذب است. «اصطلاح تشبیه در علم بیان به معنی مانند کردن چیزی است به چیزی مشروط بر اینکه آن ماندنی مبتنی بر کذب باشد، نه صدق؛ یعنی ادعایی باشد» (شمیسا، ۱۳۹۴: ۹۷).

تشبیه از مهم‌ترین ابزارهای تصویرسازی در شعر محسوب می‌شود. راز زیبایی تشبیه در همانندی‌های پیش‌بینی نشده است که ذهن آدمی را با شگفتی، درنگ و تلاش همراه می‌کند که منشأ لذت هنری است.

به کارگیری مشبه و مشبه به‌های تکراری سبب سستی و ابتذال صور خیال در شعر می‌شود؛ بنابراین شاعران خلاق و مبتکر با استفاده از مشبه و مشبه به‌های غیر تکراری و بدیع، سعی در برجسته‌سازی تصاویری شعری خود دارند. سایه در غزلیات خود، هم تشبیهات تکراری و آشنا را به کار گرفته است. نظیر:

مرا چو ابر بهاری به گریه آر و بخند/ که آبروی تو ای گل بود ز ژاله‌ی من (ابتهاج: ۲۲)

شرمم از آینه روی تو می‌آید اگر نه / آتش آه به دل هست نگویی که فسر دم (همان: ۲۷)

ز داغ عشق تو خون شد دل چولاله‌ی من / فغان که در دل تو ره نیافت ناله‌ی من (همان: ۲۴)

روی تو گلی ز بوستانی دگرست / لعل لب از گوهر کانی دگرست (همان: ۸۱)

تا نهادی گنج راز عشق خود در خاک ما / قدسیان را ملتمس تشریف انسان گشتن است (همان: ۱۱۱)

حالیا نقش دل ماست در آینه‌ی جام / تا چه رنگ آورد این چرخ کبود ای ساقی (همان: ۱۴۰)

لذت عشق و وفا بین که سپند دل من / بر سر آتش غم رقص کنان میسوزد (همان: ۱۴۷)

از آن خون که در چاه شب خورد بنگر / سحرگاه لبخند خورشید گونش (همان: ۱۵۱)

بسیار موارد فراوان دیگر نظیر حلقه گیسو (همان: ۱۳) و سمنند شوق (همان: ۴۱) آتش وصل

اما سایه با بهره‌گیری از تصاویر زیبا و دلنشین، اندیشه‌های خود را در شکل تشبیهات تازه و ابتکاری نیز بیان می‌کند.

نظیر:

من نای خوش نوایم و خاموشم ای دریغ/ لب بر لبم بنه که نواهاست در دلم (ابتهاج: ۱۲)

تار دل من چشمه‌ی الحان خدایی است/ از دست تو ای زخمه‌ی ناساز چه سازم (همان: ۲۰)

تو آبی و من آتش وصل تو نمی خواهم/ این سوختنم خوش‌تر از سردی و خاموشی (همان: ۲۴)

آخر به عزم پرسش پروانه، شمع بزم/ آمد ولی چو باد به خاکسترم گذشت (همان: ۴۰)

صبا به لرزش تن سیم تار را مانی/ به بوی نافه سر زلف یار را مانی (همان: ۳۷)

شراب خون دلم چند می‌خوری و نوشت باد/ دگر به سنگ چرا می‌زنی پیاله‌ی من (همان: ۲۴)

در شیستان تو تابد شمع روی روشنش

به سرشک همچو باران زبوت چه برخورم من؟/ که چو سنگ تیره ماندی همه عمر بر مزاری (همان: ۱۴۳)

از آن خون که در چاه شب خورد بنگر/ سحرگاه لبخند خورشیدگونش (همان: ۱۵۱)

صدق آینه‌کردار صبح خیزان بود (همان: ۱۲)

سری به صخره‌ی زانوی غم بزن ای اشک/ که در سکوت شبم آبشار را مانی (همان: ۳۶)

سایه با هنرمندی در عناصر طبیعت دخل و تصرف می‌کند و با برقرار کردن پیوند با طبیعت، نوعی نوآوری در کاربرد تشبیه ایجاد می‌کند. علمای بلاغت این تشبیه را تشبیه معقول به محسوس نامیده‌اند. تشخیص تشبیه حسی و عقلی اولاً گاهی دشوار است و ثانیاً بستگی به معانی و وجوه مختلف لغات و برداشت خواننده دارد، (شمیسا، ۱۳۹۴: ۸۰)؛ اما به طور کلی مشبه و مشبه‌بھی را که از طریق حواس پنجگانه قابل ادراک باشند، حسی می‌نامند؛ در غیر این صورت، مشبه یا مشبه به عقلی خواهند بود.

زین موج اشک تفته و طوفان آه سرد/ ای دیده هوش دار که دریاست در دلم (ابتهاج، ۱۳۷۸: ۱۲)

سحر کز باغ پیروزی، نسیم آرزو خیزد/ چه پرچم‌های گلگون کاندرا آن شادی برقصانیم (همان: ۱۴۹)

مگر این دشت شقایق دل خونین من است/ که چنین در غم آن سرو روان می‌سوزد (همان: ۱۴۷)

به سان سبزه، پریشان سرگذشت شبم/ نیامدی تو که مهتاب این چمن باشی (همان: ۹۵)

به آب عشق توان شُست پاک دست از جان/ چه عاشق است که دست از جهان نشسته هنوز (همان: ۲۱۲)

تگرگ از درختان فرو ریخت برگ/ درو کرد این کشته را داس مرگ (همان: ۲۴۱)

در این هوا چه نفس‌ها پرآتش است و خوش است/ که بوی عود دل ماست در مشام شما (همان: ۱۱)

و نیز: بزمگاه آزادی، سمند زمین، گنج‌خانه‌ی دل، بزم مهر، جامه‌ی جان، سپند دل من.

یکی از انواع تشبیه که در اشعار سایه، به ویژه در غزلیات مورد بحث بسیار به چشم می‌خورد، تشبیه مضمّر یا پنهان است. بدین معنی که ظاهراً با ساختار تشبیهی مواجه نیستیم ولی مقصود گوینده تشبیه است و به هر حال جمله قابل تاویل به جمله تشبیهی است. (شمیسا، ۱۳۹۴: ۱۳۵)

نشان دل ماست لاله‌ای که شکفت/ به سوگواری زلف تو این بنفشه دمید (ابتهاج: ۱۱۶)

تشبیه زلف به بنفشه و دل به لاله از تشبیهات پرتکرار در آثار ادبی است، اما ابتهاج این مضمون را به گونه‌ای نو و در قالب تشبیه پنهان به کار گرفته است.

تا نهادهی گنج راز عشق خود در خاک ما/ قدسیان را ملتسم تشریف انسان گشتن است (همان: ۱۱۱)

برتری معشوق بر قدسیان

به سان سبزه، پریشان سرگذشت شبیم/ نیامدی تو که مهتاب این چمن باشی (همان: ۹۵)

در مصراع دوم معشوق به مهتاب تشبیه شده است.

سایه کی باشد شبی کان رشک ماه و آفتاب/ در شبستان تو تابد شمع روی روشنش (همان: ۱۴)

به پای شمع مه از اشک اختران ای چرخ/ کنار عاشق شب زنده‌دار را مانی (همان: ۳۸)

گفتمش من آن سمند سرکشم/ خنده زد که تازیانه با من است (همان: ۷۲)

صبا به لرزش تن سییم تار را مانی/ به بوی نافه سر زلف یار را مانی (همان: ۳۷)

در بین انواع تشبیه، تشبیه بلیغ اضافی و اسنادی بیشترین کاربرد را در غزل ابتهاج دارد.

تنور سینه‌ی سوزان ما به یادآرید/ کز آتش دل ما پخته گشت خام شما (۱۱)

من نای خوش نوایم و خاموشم ای دریغ/ لب بر لبم بنه که نواهاست در دلم (۱۲)

بشکسته نی ام بی لب دمساز چه سازم (۱۳)

۲-۲-۲- مجاز

کاربرد واژه، در معنی غیر حقیقی آن است. کاربرد کلمات در معنای مجازی در زبان محاوره و گفت و گوی روزانه بسیار است. وقتی می‌گوییم: «حوض بزرگ است»، «حوض» در معنای اصلی خود به کار رفته است؛ اما هنگامی که می‌گوییم: «حوض یخ زد»، منظور آب حوض است. برای رسیدن به معنی مجازی و عدول از معنی حقیقی باید مناسبی با علاقه ای بین معنی حقیقی و معنی مجازی وجود داشته باشد تا ذهن بتواند به مفهوم مورد نظر شاعر برسد. (اشرف زاده علوی مقدم، ۱۳۷۹: ۱۲۸) مجاز یکی از عناصر سازنده‌ی هنجارگریزی معنایی است.

به نظر می‌رسد بسامد مجازهای به کار رفته در غزلیات سایه، بالا نیست.

ما را هوای چشمه‌ی خورشید در سر است/ سهل است گر برود سر در این هوس. (همان: ۷۴)

در کار عشق او جهانش مدعی ست/ این شکر چون کنیم که ما را رقیب نیست. (همان: ۶۴)

۲-۲-۳- استعاره

یکی از بنیادی ترین مسائل صور خیال، استعاره است و «استعاره اساساً عاریت گرفتن و داد و ستد بین «تصورات» و معامله بین بافت هاست. «تفکر» استعاری است و حاصل مقایسه است و استعاره های زبان از آن ناشی می شود» (ریچاردز، ۱۳۸۲: ۱۰۴). استعاره اگر برای زینت کلام بیاید و ذهن را به تفکر و ندارد ارزش علمی و هنری ندارد هرچند این استعاره ها «مانند سنگ مرده باشند میتوانیم آنها را از نو برانگیزیم» (همان: ۱۱۰).

استعاره در لغت به معنی عاریت گرفتن و عاریت خواستن است اما در اصطلاح استعاره نوعی تشبیه است که در آن یکی از طرفین تشبیه (مشبه یا مشبه به) را ذکر و طرف دیگر را اراده کرده باشند. اصل استعاره بر تشبیه استوار است.

در استعاره فقط یک رکن از تشبیه ذکر می شود و رکن دیگر را خواننده به کمک نشانه های موجود در کلام (که معمولاً در بحث از استعاره، قرینه نامیده می شود.) یا حال و هوا و زمینه سخن، می تواند دریابد. استعاره خواننده را به تلاش ذهنی بیشتری و می دارد، لذا از تشبیه رساتر، زیباتر و خیال انگیز تر است.

آن چه در استعاره مهم است و اساس شناخت قدرت تخیل شاعر و انگیزه شگفتی و احساس لذت از زیبایی هنری است. همان کشف وجوه تازه و دقیق در میان اشیا و شیوه شاعر در بیان استعاره است» (پورنامداریان، ۱۳۷۶: ۲۰۷).

استعاره از روش هایی است که شاعر به کمک آن سخن خود را در ذهن مخاطب جای گیر می کند. در واقع استعاره دامی تنگ تر از تشبیه است که شاعر در برابر مخاطب خود پهن می کند. (کزازی، ۱۳۸۹: ۹۴) هدف از کاربرد استعاره در کلام به غیر از تأکید و مبالغه در یکسانی مشبه و مشبه به، برجسته کردن کلام است.

انواع استعاره: با توجه به اینکه در استعاره یکی از طرفین تشبیه ذکر می شود، آن را بر دو نوع تقسیم کرده اند.

۲-۲-۳-۱- استعاره مصرحه

تشبیهی است که از آن فقط مشبه به جا مانده باشد، استعاره ی مصرحه یا تصریحیه یا محققه یا تحقیقه می گویند. (شمیسا، ۱۳۹۴: ۱۶۵)

فروغ گوهری از گنج خانه ی دل ماست / چراغ صبح که برمی دمدم ز بام شما (ابتهاج: ۱۲)

چراغ صبح استعاره از خورشید

گلبلانگ سایه گوش کن ای سرو خوش خرام / کاین سوز دل به ناله ی هر عندلیب نیست (همان: ۶۴)

دست کوتاه من و دامن آن سرو بلند / سایه ی سوخته دل این طمع خام مبنده (همان: ۶۷)

مرا چو ابر بهاری به گریه آر و بخند/ که آبروی تو ای گل بود ز زاله‌ی من (ابتهاج: ۲۲)

زین بیش از پس و پیش زلف دوتا مگستر/ در پیش پای دل‌ها دام بلا مگستر (همان: ۲۳)

تا کی کنی پریشان دل‌های مبتلا را / آن خرمن بلا را پیش صبا مگستر (همان: ۲۳)

چون شب سیاه کردی بر سایه روز روشن/ بر آن مه دوهفته زلف دوتا مگستر (ابتهاج: ۲۳)

آخر به عزم پرسش پروانه، شمع بزم/ آمد ولی چو باد به خاکسترم گذشت (همان: ۴۰)

شب را چه زهره کز سر کوی تو بگذرد/ کان آفتاب سایه شکن در سرای توست (همان: ۱۳۹)

سرسیزی آن خرمن گل باد اگر چند/ از باغ تو جز سرزنش خار نبردیم (همان: ۱۴۵)

دولت وصل تو ای ماه نصیب که شود/ تا از آن چشم خورد باده و زان لب گل‌فند (همان: همان)

آفتاب سایه شکن، آن خرمن گل، ای ماه استعاره از یار که در آثار ادبی سنتی نیز کاربرد داشته است.

آتشی در دلم انداخت و عالم بو برد/ خام پنداشت که این عود نهران می‌سوزد (همان: ۱۴۷)

عود نهران استعاره از دل، از استعاره‌های نو است.

شاعر برای بیان مطالب و مسائل سیاسی و اجتماعی از استعاره بسیار استفاده کرده، برخی از این استعاره‌ها را می‌توان نمادهای شخصی وی دانست.

همه مرغان هم‌آواز پراکنده شدند/ آه از این باد بلاخیز که زد در چمنم (ابتهاج: ۱۷۳)

بهارا! بنگر این صحرای غمناک/ که هر سو کشته‌ها افتاده بر خاک (همان: ۲۷۳)

باد بلاخیز، استعاره از کودتای ۲۸ مرداد، چمن و صحرای غمناک هم استعاره از کشور ایران است.

۲-۲-۳-۲- استعاره مکنیه

قدما به نوع دیگری استعاره قائل بودند که هر چند از ابزار تصویرگری است اما اطلاق نام استعاره بر آن صحیح نیست. (شمیسا، ۱۳۹۴: ۱۷۸) در این نوع استعاره مشبه ذکر می‌شود و یکی از ویژگی‌های مشبه به همراه مشبه می‌آید. این گونه استعاره را استعاره‌ی تخیلیه و مکنیه خوانده‌اند. (همان: ۱۷۹)

سایه هم از استعاره‌های مکنیه‌ای که در آثار شاعران قدیم بوده، استفاده کرده‌است:

گم شد ز چشم سایه نشان تو و هنوز / صد گونه داغ عشق تو پیداست در دلم (ابتهاج: ۱۲)

ز داغ عشق تو خون شد دل چولاله‌ی من / فغان که در دل تو ره نیافت ناله‌ی من (همان: ۲۴)

داغ عشق استعاره مکنیه‌ای که در حالت اضافه به کار رفته و به آن اضافه‌ی استعاری می‌گویند.

در کنج قفس می کشدم حسرت پرواز / با بال و پر سوخته، پرواز چه سازم (همان: ۱۹)

پرواز کردن شاعر استعاره مکنیه است.

زمین واژگون شد از آن تا نبیند / در آینه‌ی آسمان، واژگونش (همان: ۱۵۰)

پیش تو چه توسنی کند عقل / رام است که تازیانه از توست (همان):

به عهد گل زبان سوسن آزاد بگشایم / که ما خود درد این خون خوردن خاموش می‌دانیم (همان: ۱۴۸)

تشنه‌ی خون زمین است فلک، وین مه نو / کهنه داسی است که بس کشته درود ای ساقی (همان: ۱۴۱)

گریه‌ی ابر بهارش چه مدد خواهد کرد / دل سرگشته که چون برگ خزان می‌سوزد (همان: ۱۴۷)

علاوه بر استعاره‌های موجود در آثار کلاسیک ادب فارسی، استعاره‌های نو و بدیع در غزلیات سایه فراوان است.

نظیر:

موج رقص انگیز پیراهن چو لغزد بر تنش / جان به رقص آید مرا از لغزش پیراهنش (همان: ۱۳)

لغزیدن موج / رقصیدن جان / لغزش پیراهن

می‌تراود بوی جان امروز از طرف چمن / بوسه‌ای دادی مگر ای باد گل بو بر تنش (همان: ۱۴)

تراویدن بوی / بوسه دادن باد

ز موج چشم مستت چون دل سرگشته برگیرم / که من خود غرقه خواهم شد در این دریای خاموشی (همان: ۶۹)

در استعاره‌ی مکنیه، مشبه به متروک در اکثر مواقع انسان است و به اصطلاح استعاره، انسان‌مدارانه است. غربیان به این استعاره، پرسونیفیکاسیون می‌گویند که در فارسی به تشخیص ترجمه شده‌است. (شمیسا، ۱۳۹۴: ۱۸۴) تشخیص یا جاندارپنداری از جمله آرایه‌هایی است که به تفکر بشر اولیه باز می‌گردد که در قدیم همه چیز را جاندار می‌پنداشتند. (همان، ۱۸۶)

سری به صخره‌ی زانوی غم بزن ای اشک / که در سکوت شبنم آبشار را مانی (همان: ۳۶)

نشان داغ دل ماست لاله‌ای که شکفت / به سوگواری زلف تو این بنفشه دمید (همان: ۱۱۶)

سوگواری کردن بنفشه

به یاد زلف نگونسار شاهدان چمن / بین در آینه‌ی جویبار گریه‌ی بید (همان: ۱۱۷)

گریه‌ی بید

خوش‌دلی خواه پی او گیر، کاندلر باغ مهر / صبح را از بوی این گل ذوق خندان گشتن است (همان: ۱۱۰)

ذوق داستن گل و خندان گشتن گل

شب را چه زهره کز سر کوی تو بگذرد؟ / کان آفتاب سایه‌شکن در سرای توست (همان: ۱۳۹)

زهره داشتن شب

این باد خوش نفس به مراد تو می‌وزد / رقص درخت و عشوه‌ی گل در هوای توست (همان: ۱۳۸)

غم اگر به کوه گویم بگریزد و بریزد / که دگر بدین گرانی نتوان کشید باری (همان: ۱۴۲)

سرسبزی آن خرمن گل باد اگر چند / از باغ تو جز سرزنش خار نبردیم (همان: ۱۴۵)

سرزنش کردن خار

در گردنت از هر سو پیچیده غمی گیسو / تا در شب سرگردان هر سو بکشاندت (همان: ۲۴۰)

گیسو به دلیل رنگ سیاه و دراز بودنش شب‌های طولانی عاشق را تداعی می‌کند.

کاربرد تشخیص در غزلیات ابتهاج بسامد بالایی دارد که در بین موارد بررسی شده، هم تقلید از گذشتگان و هم مواردی بدیع در شعر وی یافت شد.

۲-۵-۲- کنایه

کنایه یکی از صورت‌های بیان پوشیده و اسلوب هنری گفتار است. بسیاری از معانی را اگر با منطق عادی گفتار ادا کنیم، لذت بخش نیست. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۱۴۰) یکی از راه‌های تشخیص دادن به زبان و نیز ایجاد درنگ در ذهن مخاطب و هنجار گریزی معنایی، کنایه است؛ کنایه را گونه‌ای از مجاز می‌دانند که بر بنیاد اصل مجاورت استوار است. در کنایه هم معنای قاموسی و واژگانی عبارت (معنای نزدیک) و هم معنای مجازی (معنای دور) با هم به ذهن خواننده می‌آیند؛ اما خواست گوینده معنای دور است و آن را با تأمل در اجزای کلام و بافت سخن می‌توان دریافت. به عبارتی در کنایه معنای نزدیک و دور لازم و ملزوم یکدیگر هستند و با دقت در اجزای کلام، از معنای نزدیک به معنای دور منتقل می‌شویم.

کنایه در لغت به معنی پوشیده سخن گفتن است؛ اما در علم بیان عبارت است از ایراد لفظ و اراده معنی غیر حقیقی آن، به صورتی که بتوان معنی حقیقی آن را نیز اراده کرد و فرق اصلی بین استعاره و کنایه نیز در همین است؛ زیرا در استعاره قرینه صارفه وجود دارد تا ذهن را از معنی حقیقی دور کند و به معنی مجازی برساند، ولی در کنایه چنین قرینه‌های وجود ندارد. (اشرف زاده، علوی مقدم، ۱۳۸۹: ۱۳۳)

ایجاد درنگ در ذهن مخاطب دلایل متعددی دارد که مهم‌ترین آن‌ها ایجاد لذت و تأثیر بیشتر در سخن است؛ زیرا بسیاری از معانی را که ادای آن‌ها با منطق عادی گفتار لذت‌بخش نیست، می‌توان از راه کنایه گیرا و مؤثر بیان کرد. بعضی از ادیبان مثل مالارمه عقیده دارند که اگر چیزی را به همان نام که هست، بنامیم، سه چهارم لذت و زیبایی زبان را از بین برده‌ایم. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۱۳۹)

هر چه رابطه میان حلقه‌های معنای ظاهری و کنایی ساده تر باشد و خواننده زودتر آن را دریابد، کنایه هنری تر خواهد بود و متن را آراسته تر خواهد ساخت.

ابتهاج بیشتر از همین کنایه‌های سنتی و زودیاب استفاده کرده است .

هر گسش گرفته دامن نیاز/ ناز چشمش این میانه با من است (همان: ۷۲)

چه چراغ چشم دارد دلم از شبان و روزان / که به هفت آسمانش نه ستاره‌ای ست باری (همان: ۱۴۲)

بهار آمد بیا تا داد عمر رفته بستانیم/ به پای سرو آزادی سر و دستی برافشانیم (همان: ۱۴۸)

به دست رنج هر ناممکنی ممکن شود آری/ بیا تا حلقه‌ی اقبال محرومان بجنابانیم (همان: ۱۴۹)

با حسن فروشان بهل این گرمی بازار/ ما یوسف خود را به خریدار نبردیم (همان: ۱۴۵)

درین سرای بیکسی، کسی به در نمی‌زند/ به دشت پرملال ما پرنده پر نمی‌زند

چه چشم پاسخ است از این دریچه‌های بسته‌ات/ برو که هیچ کس ندا به گوش کر نمی‌زند (همان: ۷۹)

آخر به عزم پرسش پروانه، شمع بزم/ آمد ولی چو باد به خاکسترم گذشت (همان: ۴۰)

پای بند قفسم باز و پر بازم نیست/ سرگل دارم و پروانه‌ی پروازم نیست (همان: ۶۵)

افزون بر این‌ها در غزل‌های سایه، کنایه‌های ناب و پرمعنی که به نظر می‌رسد محصول قریحه سرشار شاعرند، کم نیست؛ چنانکه در ابیات زیر شاعر با بهره‌گیری از تلمیح و استعاره، کنایاتی زیبا آفریده‌است.

کنایه محصول زندگی اجتماعی مردم است و در فرهنگ و باور مردم همه‌ی جوامع وجود دارد؛ نوآوری‌های ابتهاج هم در این حوزه، گاهی حاصل بهره‌گیری او از همین زبان عامیانه است؛ چنانکه از چشم (کسی) افتادن و آب پاکی بر دست (کسی) ریختن؛ نیز به در زدن و پر زدن پرنده (در جایی) کنایه‌های عامیانه‌اند.

بیرنگی ام از چشم تو انداخت اگر نه/ کی خون دلی بود که در کار نبردیم (همان: ۱۴۵)

ز خوبی آب پاکی ریختم بر دست بد خواهان/ دلی در آتش افکندم، سیاووشی برآوردم (همان: ۱۳۵)

«دل در آتش افکندن» کنایه از تحمل سختی‌ها/ «برآوردن سیاوش (از آتش)» کنایه از تبدیل ساختن ناپاک و ناخالص به پاک و خالص است.

یکی ز شب‌گرفتگان چراغ بر نمی‌مند/ کسی به کوچه‌سار شب در سحر نمی‌زند

نشسته‌ام در انتظار این غبار بی‌سوار/ دریغ کز شبی چنین سپیده سر نمی‌زند (همان: ۷۹)

«در سحر زدن» کنایه از تلاش برای دستیابی به آزادی/ «در انتظار غبار بی‌سوار نشستن» کنایه از امیدی است که بزودی به ناامیدی تبدیل می‌شود.

دانه چین دامن شدن (غزل همای اوج سعادت)

اسب مراد زین کردن (غزل همای اوج سعادت)

تو کوتاه‌دستی‌ام می‌خواستی ورنه من مسکین/ به کوی عشق اگر از پا در افتادم به سر رفتم (همان: ۲۵)

۲-۲-۵- ایهام

صنعت ایهام را توهیم و توریه نیز گفته‌اند. «ایهام» و «توهیم» یعنی؛ به گمان و وهم افکندن و توریه به معنی سخنی را پوشیده داشتن و در پرده سخن گفتن است و در اصطلاح بدیع آن است که لفظی بیاورند که دارای دومعنی نزدیک و دور از ذهن باشد و آن را طوری به کار ببرند که شنونده از معنی نزدیک به معنی دور منتقل شود. (همایی، ۱۳۸۶: ۲۹۹)

در انتظار سحر چون من ای فلک همه چشم / بمان که مردم چشم انتظار را مانی (ابتهاج، ۱۳۷۸: ۳۷)

پای بند قفسم باز و پر بازم نیست / سر گل دارم و پروانه‌ی پروازم نیست (همان: ۶۵)

به دور ما که همه خون دل به ساغرهاست / ز چشم ساقی غمگین که بوسه خواهد چید؟ (همان: ۱۱۷)

تو رشک آفتابی کی به دست سایه می‌آیی / دریغا آخر از کوی تو با غم همسفر رفتم (همان: ۲۶)

دست کوتاه من و دامن آن سرو بلند / سایه‌ی سوخته دل این طمع خام مبند (همان: ۶۷)

۲-۲-۵-۱- ایهام تناسب- ایهام تضاد

ایهام تناسب نیز آن است که الفاظ جمله در آن معنی که مراد گوینده است، با یکدیگر متناسب نباشد، اما در معنی دیگر تناسب داشته باشد. فقط یکی از دو معنی کلمه، در کلام حضور داشته باشد، اما معنی غایب با کلمه یا کلماتی از کلام رابطه و تناسب داشته باشد. (شمیسا، ۱۳۹۵: ۱۰۲) یکی از انواع مهم ایهام تناسب، ایهام تضاد است: معنی غایب با معنی کلمه یا کلماتی از کلام تضاد داشته باشد. (همان، ۱۰۳)

ناز نوش خند صبح اگر تو راست / شور گریه‌ی شبانه با من است. (ابتهاج: ۷۲)

دیدار او طلیعه‌ی صبح سعادت است / تا کی ز مهر طالع آن می‌دهد به من (همان: ۶۳)

شور در این بیت به معنی هیجان است اما در معنی دیگر (مزه) با نوش تناسب دارد.

به جان سایه و دیدار خورشید / که صبری در شب یلدا به من ده (همان: ۱۲۷)

می‌آمدم که حال دل زارت گویم / اما مگر سرشک امان می‌دهد به من (همان: ۶۴)

زار در این بیت به معنی بیچاره و ناتوان است ولی در معنی دیگر (گریه و زاری) با سرشک تناسب دارد.

چون شب سیاه کردی بر سایه روز روشن / بر آن مه دوهفته زلف دوتا مگستر (ابتهاج: ۲۳)

یکی از واژه‌هایی که ابتهاج، در ساخت انواع ایهام، استفاده کرده، «سایه» تخلص شعری اوست:

تو رشک آفتابی کی به دست سایه می‌آیی / دریغا آخر از کوی تو با غم همسفر رفتم (همان: ۲۶)

دست کوتاه من و دامن آن سرو بلند / سایه‌ی سوخته‌دل این طمع خام میند (همان: ۶۷)

چون شب سیاه کردی بر سایه روز روشن / بر آن مه دوهفته زلف دوتا مگستر (ابتهاج: ۲۳)

به جان سایه و دیدار خورشید / که صبری در شب یلدا به من ده (همان: ۱۲۷)

۲-۲-۶- تضاد

تضاد در لغت به معنای دو چیز را در مقابل یکدیگر انداختن و در اصطلاح آن است که کلمات ضد یکدیگر بیاورند، مانند: روز و شب، زشت و زیبای سخت و سست و امثال آن. اگر تضاد در سطح کلام باشد نه واژه، یعنی همه یا

بیشتر کلمات یک جمله با جمله‌ی دیگر در تضاد باشد، صنعت مقابله به وجود می‌آید. (شمیسا، ۱۳۹۵: ۸۹)

خواهم شکست و مردم چشمم به خون نشست / تا فتنه‌ی خیال تو برخاست در دلم (ابتهاج، ۱۳۷۸: ۱۷)

گم شد ز چشم سایه نشان تو و هنوز / صدگونه داغ عشق تو پیداست در دلم (همان: ۱۸)

بکن هر آنچه توانی جفا به سایه‌ی بی‌دل / مرا ز عشق تو این بس که در وفای تو میرم (همان: ۲۱)

آن بانگ بلند شامگاهی / وین زمزمه‌شبانه از توست (همان: ۷۵)

بلندا سر ما که گر غرق خونش / ببینی، نبینی تو هرگز زبونش (همان: ۱۴۴)

ما را چه غم سود و زیان است هرگز / سودای تو را بر سر بازار نبردیم (همان: ۱۴۴)

ای دوست آن صبح دل افروز خوشت باد / یاد آر که ما جان ز شب تار نبردیم (همان: ۱۴۵)

همه عمر چشم بودم که مگر گلی بخندد / دگر ای امید خون شو که فروخلید خاری (همان: ۱۴۳)

۲-۲-۷- تناقض (پارادوکس)

تصاویر متناقض‌نما، تصاویری هستند که از لحاظ منطقی یکدیگر را نفی می‌کنند. استفاده از این تصاویر از نفوذ زبان قراردادی می‌کاهد. پارادکس شاعرانه عبارت است از بیانی به ظاهر متناقض یا مهممل اما حامل حقیقتی که از

راه تأویل می‌توان به آن دست یافت. (فتوحی، ۱۳۸۸: ۳۲۷)

پارادکس از طریق عادت‌شکنی و مخالفت با منطق، اعجاب ذهن را برمی‌انگیزد؛ مانند جرقه چشم را می‌زند. (همان، ۳۲۹)

چون شب سیاه کردی بر سایه روز روشن / بر آن مه دو هفته زلف دوتا بگستر (ابتهاج، ۱۳۷۸: ۲۳)

روز روشن را شب سیاه کردن تصویری است پارادکسی و مخالف منطق

کشتی مرا چه بیم دریا / طوفان ز تو و کرانه از توست (همان: ۷۶)

طوفان و کرانه یکی بودن تصویری است پارادکسی

مهی که مزد وفای مرا جفا دانست / دلم هر آنچه جفا دید از او وفا دانست (همان: ۷۷)

جفا را وفا دانستن به ظاهر منطقی نیست اما بیانی شاعرانه است.

گرم وصال نبخشند خوشدلم به خیال / که دل به درد تو خو کرد و این دوا دانست (همان: ۷۸)

غیر عشق او که دردش عین درمان گشتن است / حاصل هر کار دیگر جفت حرمان گشتن است (ابتهاج، ۱۳۷۸: ۱۱۰)

درد را دوا دانستن

تناور درختی که هر چهش ببری / فزون تر بود شاخ و برگ فزونش (همان: ۱۵۰) فزون تر شدن شاخه در ابر بریدن در ظاهر به نظر منطقی نیست و بیانی شاعرانه است.

خوشا عشق فرزانه‌ی ما که ایدون / ز مجنون سبق برده صیت جنونش (همان: ۱۵۱)

عشق فرزانه، آن هم عشقی که جنونش مشهورتر از جنون مجنون است. بیانی بسیار زیبا و شاعرانه که این زیبایی نتیجه‌ی پارادکسی است که در آن هست.

نتیجه

۳-۱- پربسامدترین عنصر هنجارگریزی در غزل‌های سایه، تشبیه است. او با ایجاد شباهت بین عناصر ذهنی و عناصر طبیعی، تصاویری زیبا و قابل درک برای اقناع مخاطب شعر خود خلق کرده است. پس از آن، استعاره بسیار مورد توجه ابتهاج و از پرکاربردترین آرایه‌های شعر اوست.

۳-۲- از میان انواع استعاره، تشخیص در اشعار ابتهاج برجستگی بیشتری دارد که بیشتر تقلید از گذشتگان است اما تشخیص‌های نو و ابتکاری نیز در شعر وی کاربرد بسیار دارد.

۳-۳- در بررسی انجام شده، سایه در اشعار خود به طور هم زمان از چند آرایه استفاده کرده است و این یکی از عوامل زیبایی شعر اوست. ابتهاج با درهم آمیختن آرایه‌ها در یک بیت، تصاویر خلق شده از آن آرایه‌ها را نو کرده است. در تمام غزلهای بررسی شده، هیچ بییتی نبود که یکی از آرایه‌های مورد بررسی را نداشته باشد.

۳-۴- افزون بر این آرایه‌ها که سایه در ایجاد صورخیال از آن‌ها بهره برده است، شیوه‌ی بیان و جمله بندی، انتخاب و چینش واژگان، موسیقی درونی و کناری و معنوی ابیات از مواردی است که کاربرد آن‌ها در شعر سایه، منحصر به فرد بوده، تحقیقی جداگانه را می‌طلبد.

منابع

- ابتهاج، هوشنگ (۱۳۷۸) سیاه مشق. تهران: نشر کارنامه.
- احمدی، بابک (۱۳۷۴) **حقیقت و زیبایی**. چاپ هفتم. تهران: نشر مرکز.
- احمدی، بابک (۱۳۸۰) **ساختار و تأویل متن**، چاپ هفتم، تهران: نشر مرکز.
- پهلوان نژاد محمدرضا، طاهری بیرگانی نسرين (۱۳۹۰) «**بررسی هنجارگریزی در شعر شفیعی کدکنی بر مبنای الگوی لیچ**»، زبان شناسی تطبیقی، دانشگاه بوعلی سینا، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، دوره یک، شماره دوم.
- پیروز، غلامرضا، حسن پورآلادشتی، حسین، اسماعیلی، مراد (۱۳۹۱) «**بررسی انواع هنجارگریزی در اشعار هوشنگ ایرانی**» شعر پژوهی بوستان ادب - علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، زمستان ۱۳۹۱، دوره ۴، شماره چهارم.
- تادیه، ژان ایو (۱۳۷۷) **نقد ادبی در سده ی بیستم؛ ترجمه ی محمد رحیم احمدی**، تهران: سوره.
- خویشتن دار پریسا، محمدی محمد حسین (۱۳۹۲) «**هنجارگریزی معنایی در شعر قیصر امین پور**»، نشریه زیبایی شناسی ادبی، زمستان ۱۳۹۲، دوره چهارم، شماره هجدهم.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۳) **موسیقی شعر**. چاپ سوم تهران: آگاه.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۱) **رستاخیز کلمات** (درس گفتارهایی درباره نظریه ادبی صورتگرایان روس). تهران: سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۳) **صورخیال در شعر فارسی**. چاپ هفدهم ویراست دوم، تهران: آگاه.

- شمیسا، سیروس (۱۳۹۴) بیان. چاپ چهارم از ویراست چهارم، تهران: نشر میترا.
- شمیسا، سیروس (۱۳۹۵) **نگاهی تازه به بدیع**. تهران: میترا.
- صفوی، کوروش (۱۳۷۳) **از زبان‌شناسی به ادبیات (نظم)**. تهران: چشمه.
- طغیانی اسحاق، صادق‌ان سمیه (۱۳۹۰) «**هنجارشکنی در مجموع شعر از این اوستا**»، نشریه ادبیات پارسی معاصر، بهار و تابستان ۱۳۹۰، دوره یکم، شماره یکم.
- علوی مقدم، مهیار (۱۳۷۷) **نظریه‌های نقد ادبی معاصر (صورت‌گرایی و ساختارگرایی)**. تهران: سمت.
- فتوحی رود معجنی، محمود (۱۳۸۸) **بلاغت تصویر**. تهران: سخن.
- کزازی، میرجلال‌الدین (۱۳۸۹) **بیان ۱ - زیباشناسی سخن پارسی**. تهران: مرکز.
- مختاری، مسروره؛ پورالخاص شکرالله، نیرومند حسین (۱۳۹۴) «**اشکال هنجارگریزی معنایی در دیوان حسین منزوی**»، همایش بین‌المللی جستارهای ادبی، زبان و ارتباطات فرهنگی.
- همایی، جلال‌الدین (۱۳۸۶) **فنون بلاغت و صناعات ادبی**. تهران: نشر هما.

The Rhetorical Analysis of Ethereal Poetry on the Basis of Semantic Normality Relying on the Office of "siyah mashg"

Saeed mohammadi kish¹ , homeira khanjani²

Abstract

The aim of this study is to investigate different types of semantic normality such as simile ,metaphor, falsehood, permissible, anecdotal, contradiction, paradoxes in one hundred sonnets of Hooshang Ebtehaj. The ability to communicate and express words is one of the possibilities that mankind has used to the highest level of history in speech and writing. Among which the arrangement of speech has always been the subject of speaker attentions. Therefore, there is a sense of purity and adornment of the speech in all the elder works. Normality is one way to understand and criticize literary issues in various aspects of the beautification of the art work in Russian Formalism School. Two ways of assimilation and succession help in the semantic normality of the poet based on the semantic rules governing the Norwegian language . Considering that the domain of meaning or semantic is more than the other levels of language in the highlighting, each poet who succeeding in terms of his talent and knowledge in this field will have more pure poems. The poet or writer is looking for a more beautiful expression while expressing the subject. In Persian linguistic studies and literary researches, the attitude of formalists has found a special place. This study examines the semantic abnormality and analyzes how to use the elements of semantic abnormality in Houshang Ebtehaj's poetry in different types of semantic abnormalities such as simile, metaphor, irony, metaphor, ambiguity, contradiction, paradox in one hundred of Houshang Ebtehaj's sonnets.

Keywords: Communication, Speech, Poet, Formalism, Semantic Normality, Hooshang Ebtehaj.

1 . PhD candidate of Persian Language and Literature, Dehaghan Branch, Islamic Azad University. Dehaghan, Iran.//Email: saeid.mohamadikish@gmail.com

2. Education teacher. Dehaghan, Iran.//Email: homeira1222@gmail.com. **(corresponding author)**